

II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - IV

6-8 Mayıs 2013, Bursa

İstanbul 2013

Mezheplerin İhtilaflarını ve Tearuz Eden Ahkam Hadislerini Uzlaştırma Yönünde İmam Şa'rânî'nin 'Mizan' Prensibi

Elif Dede*

Giriş

El-Mîzan'ul-Kübra, İmam Şa'rânî'nin fakih, muhaddis ve sufi kişiliğini bir arada yansıttığı, mezhepler arasındaki ihtilafları uzlaştırmacı bir metotla işlediği ve daha önce kaleme almış olduğu el-Mîzânu'l-Hadiriyye (el-Mîzânu's-Suğrâ) isimli eserinin genişletilmiş hâlidir. Müellifin esere ismini verdiği 'mizan' aslında onun nasları ve dinî hükümleri yorumlama yönteminin kendisidir. Mizan, terazi demektir ve bu düşüncenin çıkış noktası dinî hükümlerin emir ve nehiy bakımından azimet ve ruhsat ya da 'tahfif' ve 'teşdid' şeklinde isimlendirdiği iki mertebeye delalet etmesidir. Buna göre emir ile de nehiy ile de muhatap olan kişi hissî ve şeri kuvvetine göre azimet ya da ruhsata raci edilebilen hükümlerden birini tercih eder. Mesela mutlak emrin vücup ifade etmesinin bazı durumlarda nedbe; mutlak nehyin haram ifade etmesinin de bazı durumlarda kerahete delalet etmesi ancak mutlak olarak bildirilen hükümlerin "tahfif" edilmesi ile açıklanabilir. İşte Şa'rânî mezhepler arasında vaki olan ihtilafların da bu şekilde çözümlenebileceğini savunur ve bu denge teorisini kendisinden önce başka kimsenin ortaya koymadığını ifade eder.

Şa'rânî mizan yönteminin keyfiyetini mukaddimesinde tafsilatlarıyla birlikte ele almıştır. Yaşadığı dönemde mezhep taassubunun artmış olması ve bir mezhepte olan kişinin diğer

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri.

mezhep müçtehitlerini inkârının yaygınlaşması onu bu eseri yazmaya sevk etmiştir. Şa'rânî, yaygın olan bu tutumun yanlış olduğunu anlatmak ve bunun dinde nifaka yol açacağını göstermek ve Şûra Suresi'ndeki on üçüncü ayetinde bildirilenle ("Allah-u Teala size dinde tevhit ve İslam yolunu beyan etti. Ve onu Nuh (as)'a da emretti. Onu sana da vahyettik. İbrahim, Musa ve İsa'ya da emrettik: şöyle ki, dinde sabit ve kaim olup dağılmayasınız.") amel kapısını açmak amacıyla eseri yazdığı kitabın mukaddimesinde ifade etmiştir. Onun dayanaklarından birisi de İmam Şafî'nin 'İki hadisi iki hâle hamlederek uygulamak birisini geçersiz kılmaktan evlâdır.' sözüdür.

el-Mizan-u'l-Kübra, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde mizan teorisini, din imamlarının büyüklüğünü, dört mezhebin hak olduğunu ve onların şeriat nehrinin membaından çıktıklarını, hiçbirisinde gerçek hata bulunmadığını, içtihat ve istinbatın ne olduğunu, din imamlarının ilim ve hâl mertebeleri bakımından en ileride ve yüksek derecede bulunduğunu, mezhebe uymanın zaruretini, müçtehit din imamlarından daha aşağı mertebede bulunan diğer müçtehit âlimlerin ve mukallitlerin dindeki konumlarına dair görüşlerini külli bir bakış açısı içinde fasıllar hâlinde incelemiştir. İkinci bölümde ise dört mezhep arasındaki ihtilafların mizan yöntemi ile nasıl uzlaştırılacağını göstermek amacı ile fıkıh bablarını ibadat-muamelat-ukubat sırası içerisinde ele almıştır. Şa'rânî, özgün bir metot olarak nitelendirdiği 'mizan' teorisinin bazı kişilerce tenkit edilebileceğini düşünerek bu yöntemi ilk bölümde tafsilat ve dayanaklarıyla açıklamıştır. Eserin ilk bölümünde yöntem açısından çağdaş teliflerden farklı olarak meselelerin müellifin kulluk bilincinin samimiyetini hissettirdiği ve görüşlerini aktarmada Allah'ın bilgisinin en doğrusu olduğu inancını yansıttığı bir üsluba sahip olduğunu görmekteyiz. Nitekim o fasılların çoğunu Allah'a hamd-ü sena ve dua ile tamamlamıştır. Ayrıca sual-cevap yöntemine de sıkça başvurduğunu ve hocası Ali el-Havas'ın görüşlerine çokça yer verdiğini, konuları ayet ve hadislerle açıkladığını da kitabın şekli özellikleri içinde söyleyebiliriz. Bu çalışmada İmam Şa'rânî ve eserinde ele aldığı şekliyle bir tearuzu giderme yöntemi olarak onun 'mizan' teorisi ele alınacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Şa'rânî'nin hayatı ve ilmi kişiliği anlatılacak, ikinci bölümünde ise mizan prensibi teorik ve pratik boyutları ile ele alınacaktır. İkinci bölümde öncelikle el-Mizân-u'l-Kübrâ'nın ilk kısmını oluşturan fasıllar ve fasıllarda ele alınan düşünceler öz olarak tanıtılacak daha sonra müellifin mizan teorisinin fıkıh babları üzerinde uygulanışını gösterdiği, eserin ikinci kısmını oluşturan konulardan örnekler verilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise İmam Şa'rânî ve eseri hakkında bazı tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Abdulvahhâb eş-Şa'rânî (v. 973/1565)

Ebu'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî el-Mısırî, Şafii mezhebi fakihî aynı zamanda muhaddis, sufi ve keramet sahibi Mısırlı büyük bir âlimdir. 898/1493 yılında Kahire'nin Kalyûbiye bölgesindeki Kalkaşen'de doğdu. Soyu, Hz Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye adlı hanımından doğan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye

dayanır. Şa'rânî veya Şa'râvî nisbesi daha kırk günlük iken gidip yerleştikleri babasının köyü, Menûfiye'ye bağlı Ebû Şa'râ'dan gelmektedir. Tahsiline babasının yanında başladı ve hıfzını tamamladı. Kısa bir süre sonra babasını ardından annesini kaybetti. 911/1505 yılı başlarında Şeyh Hızır adındaki bir kişiyle birlikte Kahire'ye gitti. Gamrî Camisi imamı muhaddis Emî-nüddîn b. Neccâr, fakih Şemseddin ed-Devâhîlî, Nureddin el-Mahallî, Nureddin el-Câhirî, Nureddin es-Senhûrî, Molla Ali el-Acemî, Îsâ el-Ahnâî, Şemseddin ed-Deyrûtî, Şemseddin ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, Selahaddin el-Kalyûbî, Nureddin el-Uş-mûnî, Sa'deddin ez-Zehebî, Burhaneddin el-Kalkaşendî, Şeyhulislam Zekeriyâ el-Ensârî, Şa-fii fakihi Şehâbeddin er-Remlî gibi âlimler başta olmak üzere elliye aşkın hocadan dinî ilimleri öğrendi. On beş yaşındayken ilk haccını yaptı. Tasavvufa ilgisi artınca tahsiline ara verip bir sene müddetle Mukattam Dağr'ında inzivaya çekildi. Önce Ali el-Mersâfî'ye ardından Muhammed eş-Şinnâvî'ye intisap etti. Şinnâvî'den sonra tasavvuf eğitimini Bedeviyye-Met-bûliyye'nin kurucusu İbrahim el-Metbûlî'nin halifesi Ali el-Havvâs'ın yanında sürdürdü. 100'den fazla sufi ile sohbeti olmuştur. Yirmi altı tarikattan el aldığı belirtilmektedir. Hariri-zade; Arifiyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Sühreverdiiyye, Zeyniyye, Ahmediyye, Metbuliyye, Desu-kiyye, Şazeliyye, Hanefiyye, Cezuliyye, Meymuniyye, Halvetiyye, Gülşeniyye, Demirtaşıyye, Cebertiyye ve Şinnaviyye isimli tarikatlardan icazet aldığını kaydeder. Şa'rânî, Kadî Muhyid-din Abdulkâdir Özbekî tarafından Kahire'de Bâb-ı Şa'riyye'de adına yaptırılan külliyyede otuz iki yaşından itibaren binlerce talebeyi irşat etmenin yanı sıra dinî ilimleri de okutmuştur. Hayatı boyunca eğitim, irşat ve eser telifiyle meşgul olan Şa'rânî, 12 Cemaziyelevvel 973/5 Ara-lık 1565 tarihinde vefat etmiştir. Şa'rânî'den sonra makamına oğlu geçmiş; bu yolla Şa'ranîyye veya Şa'râviyye adıyla anılan bir tarikat meydana gelmiştir. Tarikatın Şa'rânî'nin soyundan gelen şeyhler tarafından 18. yüzyılın sonlarına kadar sürdürüldüğü tahmin edilmektedir. Şa'rânî'nin günümüze ulaşan tasavvuf ve ahlak, biyografi, kelam, fıkıh, hadis ve daha başka alanlarda 100'ü aşkın eseri bulunmaktadır (Kaplan, 2010, s. 347-349). Bu çalışmada onun dört mezhebin görüş farklılıklarını azimet-ruhsat çerçevesinde uzlaştırmaya çalıştığı, tam adı *el-Mizânuş-Şa'rânîyye el-Müdhile li-cem'î akvâli'l-eimmet'l-müctehidin ve mukallidihim fiş-şer'ati'l-Muhammediyye* isimli eserine A. Faruk Meyan'ın yaptığı tercüme esas alınacaktır.

İmam Şa'rânî'nin 'Mizan' Prensibi

'Mizan' Prensibinin Teorisi

Şa'rânî 'mizan' şeklinde isimlendirdiği uzlaştırma yöntemini ve bu yöntemin altyapısını oluşturan meseleleri *el-Mizânul Kübra*'nın ilk kısmında fasıllar hâlinde şu şekilde işlemiştir:

Fasıl 1: Ehlullahtan olan iki müctehidin sözleri arasında gerçek manada hilaf olamaz. Çünkü onlardan sadır olan farklı görüşler birbirini tenakuz edecek nitelikte değil zaruret ve ruhsat kabilindedir. Bu hususu anlayabilmek 'mizan' prensibinin anlaşılmasıyla bağlantılıdır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 27).

Fasıl 2: Azimet ya da ruhsattan biri ile amel etmek salt muhayyerlikle açıklanamaz. Ruhsat ile ancak azimete güç yetiremeyenler amel edebilir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 27-29).

Fasıl 3: Şeraiatın membaina keşif ve müşahede ile ulaşılabilir. Ve böyle bir kişi muayyen bir mezhebe uymakla emrolunmaz. Çünkü bütün mezhepler şeraitin membaından çıkmıştır ve şeraite göre birbirinden daha evla mezhep yoktur. Keşif sahibinin mertebesi yakîn makamında müçtehitlerle müsavidir. Ayrıca burada ayet veya hadislerden hüküm çıkarmak isteyen kişinin, nahiv, usul, meani ve diğer alet ilimlerini bilmesi gerektiği de ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 29-30).

Fasıl 4: Din imamlarına sadece teslim olmak ve onları doğrulamakla yetinmek ilmin en aşağı derecesidir. Mukallid, imamların muttali olduklarını öğrenmeli, onlar gibi nazar ve istidlal veya keşif ve müşahede yoluyla ilmini almalıdır. Ayrıca burada keşif sahibi için keşif yolu ile aldığı ilimleri onlarla amel etmeden önce kitap ve sünnetle karşılaştırması gerektiği ancak kitap ve sünnete uygun olması şartıyla bu ilimlerle amel edebileceği de ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 30).

Fasıl 5: Burada 'fikir ilmi' ile 'sahih keşif ilmi' ayrımı üzerinde durulmuştur. 'Fikir ilmi' sadece tefekkür neticesinde vaki olan bir ilimdir. 'Sahih keşif ilmi' ise arifin Kur'an-ı Kerim okurken gayriiradi bir şekilde sahip olduğu ve kişinin nutkundan ayrılmayan bir ilim türüdür. Fikir ilmine 'ehlullah' katında güvenilmez çünkü ehlinin ondan dönme ihtimali vardır bu yüzden zayıf ve sakat bir ilim olarak telakki edilir. Fakat keşif ilmi böyle değildir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 31).

Fasıl 6: Burada müellif, kitabının 'mizan' yöntemi dolayısıyla eleştirilmesinin ve mezhep imamlarını cehaletle tenkit etmenin sakıncalarından, keşif yolu ile tefekkür yolunun birbirine ters düştüğünden, mukallidin kendi imamının mezhebinden ayrılıp başka mezhebe bağlanmaması gerektiğinden bahsetmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 31-32).

Fasıl 7: Şeriatın delilleri ve âlimlerin sözleri kuvvetli ve hafif olarak iki mertebeye racidir. Kuvvetli hükümler kuvvetli insanlar için hafif olanlar da zayıf olanlar içindir. Bir de bu iki mertebenin istisnası bulunur ki bu da ihtiyari olan hükümlerdir. Çünkü bu hükümler azimet ve ruhsat açısından eşittir. Allah'a karşı efdal ve evla olanı yapmak isteyen kişi böyle bir durumda azimeti işler (eş-Şa'rânî, 1980, s. 32-33).

Fasıl 8: Ruhsat sahibi kişinin, ruhsat ile amel etmesi gereken işi tamamen terk etmesi caiz değildir. Nitekim su bulamayan kişinin, toprağı bulabildiği hâlde teyemmümü terk etmesi caiz olmaz (eş-Şa'rânî, 1980, s. 33-34).

Fasıl 9: Allah Teâlâ kulun azimet olan şeyleri yapmasını sevdiği gibi ruhsat olan şeyleri yapmasını da sever. Nitekim meşakkatinden dolayı istenmeden yapılan her şey, Allah Teala'ya yakınlık sağlamaktan çıkar. Bu konuda şu hadis zikredilmiştir: "İyilik, seferde oruç tutmak değildir." (eş-Şa'rânî, 1980, s. 34).

Fasıl 10: Burada, bütün mezheplerin şeriatın tek kaynağından sudur ettiği bu nedenle de İslam nezdinde bütün mezheplerin müsavî olduğuna işaret edilmiştir. Buna göre bir kul muayyen bir mezhebe bağlı olarak imamının yolundan seyr-i süluk ederse dinin kaynağına vasil olabilir. Artık bu aşamada mezhebine zaruri olarak bağlı kalması gerekmez çünkü mezheplerin hepsinin bir olduğunu temaşa eder. İkinci olarak içtihat türlerinden bahsedilir. Buna göre mutlak içtihat; mutlak-ı gayrimüntesip ve mutlak müntesip olarak iki kısma ayrılmıştır. Ayrıca her müçtehidin musib yani içtihadında isabet edici olduğu ve dört mezhep üzere fetva verebilen bir kişinin mukallidlere fetva verebilmesi için her mezhebin tercih edilen görüşlerini bilmesi gerektiği gibi konular üzerinde de durulmuştur (eş-Şa'rânî, 1980, s. 34-37).

Fasıl 11: Bu fasılda mizan yönteminin nasları ve mezhep kavillerini anlamada isabetli bir yöntem olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Bildirilen her hadisin ve istinbat olunan her hükmün tahfif ya da teşdid mertebelerinden biri üzere olduğu söylenmektedir. Bir mezhepte bazen hafif olan kavil sahih ve racih olur; bazen de zayıf ve mecruh olur. Kişi, bu racih ve mecruh olan kavlin hangisine ehil ise onunla amel eder. Ve yine burada birinin diğerine ilhak edilmediği iki şiddetli/kuvvetli veya iki hafif delil/kavil bulunmasının imkânsız olduğu ifade edilmiştir. Bütün mezheplerin hükümleri incelendiğinde bu hükümlerin 'tahfif' ve 'teşdid' dışında olmadığı görülür. Her iki teklife de muhatap insanlar vardır. Zaruretlar genellikle evla, ruhsatlar ise genellikle hilaf-ı evla mesabesinde olur. Burada ele alınan bir başka konu ise müçtehitlerin, hükümleri ya delillerin karinelerinden yahut keşif yolu ile bilebilecekleri bazılarının ise ikisini birlikte kendilerinde bulundurabilecekleridir. Tahfif ve teşdide konu olmayan hadisler ise herkes için aynıdır. Meşakkat olsa da olmasa da böyle hükümler tatbik edilmelidir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 37-39).

Fasıl 12: Burada şeri delillerden biri olan kıyas ile ulaşılan hükümlerin de tahfif ve teşdid mertebelerine raci olabileceği misallerle açıklanmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 39-41).

Fasıl 13: Burada, azimet ve ruhsat ile amel etmenin şeri hükümleri uygulama açısından önemi ve ruhsatı uygulama şartları varsa ruhsat ile amel etmenin Allah'ı hoşnut kılacağı üzerinde durulmuştur. Bir de bir mezhebe bağlı olan kişinin o mezhebin dairesi içinde olmasından dolayı müçtehidinin verdiği hükümle amel etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Zira mukallid müçtehidin sahip olduğu hüküm çıkarma melekesine sahip değildir. Bu yüzden amel etme şartlarını taşıyorsa mezhep imamlarının her sözü ile amel edilmelidir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 41-42).

Fasıl 14: Şeriatın sahibinin ve mezhep imamlarının sözleri karşılaştırıldığında, görünüşte birbiri ile çelişkili gibi görülen her şey, mizanın iki mertebesi olan iki hâle hamledilerek açıklanmalıdır. Çünkü burada şeriatın sahibinin sözlerinin tenakuzdan hâli olduğunu ve insaf gözüyle bakan kişinin mezhep imamlarının sözlerinin de mütenakız olmadığını göreceği ifade edilmiştir. Konuyu açıklayıcı misaller getirilerek her mümin kulun, bildirilen her hadis

ve istinbat olunan her hüküm ile amel edebileceği ifade edilerek mizan prensibinin iyi bir açıklaması yapılmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 42-43).

Fasıl 15: Bu fasılda insanın hakiki ilme, mezhep müçtehitlerinin dinin hükümlerinin aldığı şeriatın asıl membaini ulaşılabilesinin ancak marifet sahibi bir şeyhin elinde süluk etmesi ile olacağı anlatılmıştır. Yine seyr-i süluk süreci esnasında uyulması gereken şartlardan bahsedilmiştir. İmam Şa'rânî burada kendi seyr-i süluk sürecini anlatmış; sülukunu tamamladığında bütün müçtehitlerin zan ve tahminle değil; keşif ve yakîn ile musib olduklarını gördüğünü, şeraite göre bir mezhebin diğer bir mezhepten evla olmadığını ifade etmiştir. Bazı mukallitlerin şeriatın membaini görememelerinin sebebinin haram ve şüpheli yiyecekleri yemeleri ve şeraite uymayan şeyleri irtikap etmeleri olduğunu söylemiştir. Yine burada helal yiyen, günahları terk eden ve şeyhi olmadan kendi kendine süluk eden kişinin de şeriatın membaini erişemeyeceğine vurgu yapılmıştır. Çünkü böyle kişi için ona mezhebinin imamı daima onun şeriatın ilk membaini görmesine perdedir. Ancak makam bakımından kendinden yüksek, marifet sahibi imamların büyüklerinden birinin elinde süluk etmesi ile onlar gibi bu mertebeye ulaşması mümkündür. Böylelikle o kişi, taklitten de kurtulmuş olacaktır. Yine bir evliyanın Şafii ya da Hanefi olduğu bildirilmiş olsa bu hâli onun kemal makamına erişmesinden önce olduğu, şeriatın ilk membaini kavuşamayanın sapıtması ve başkalarını saptırmaması için belli bir mezhebi taklit etmesi gerektiği de ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 43-46).

Fasıl 16: Bu fasılda, bir mezhebe bağlı olmanın öneminden ve mezhep değiştirmenin sakıncalarından bahsedilir. Şeyhi müridine, kalbindeki dağınıklığı toparlayıp şeriatın membaini ulaştırarak yola yaklaştırması, imamının ulaştığı ve mezhebinin ondan aldığı şeriatın membaini kavuşması için bir mezhebe bağlanmayı emreder. Aksine bir müddet bir mezhebe, bir müddet başka bir mezhebe bağlanan kişinin bu maksada ulaşamayacağı anlatılır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 46-48).

Fasıl 17: Dindeki tahfif ve teşdidin lügat, nahiv, usul gibi alet ilimleri hakkında da sabit olduğu ifade edilir. Mesela, talebeye nahiv ilminde çok derin bilgiye sahip olmasını emreden teşdid; normal olarak bilinmesi lazım olan irabı öğrenmesini söyleyen tahfif etmiş olur. Ayrıca burada nahiv ilmini öğrenmenin bazen farz-ı kifaye, bazen farz-ı ayn olacağı da anlatılmıştır. Burada ele alınan diğer bir konu, ilim öğrencisinin, iki hadis ya da iki kavi bulup hadislerden nasih olanı, kavillerden de en son olanı bildiği zaman emir ve nehiye hangisi daha ihtiyatlı ise şartlarını gözeterek onunla amel etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Diğer bir konu ise kemal makamına ulaşmış bir velinin mezhep imamının bir hükmü kendisinden önce söylemiş olursa hakikaten değil edeben ona bağlı olduğunu gösterebileceği hakkındadır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 48-49).

Fasıl 18: Burada müçtehit imamların ve âlimlerin kurduğu münazara meclislerinin ne amaçla kurulduğu ve işlevleri yani birbirlerinden farklı düşüncelerinin hikmeti üzerinde

durulmuş, yanı sıra âlimlerin hükümlerin çıkış yerlerini ve usul kurallarını bilmeden hüküm istinbat edemeyeceği vurgulanmıştır. Kişinin itikadının mükemmel olması için bütün mezhep imamlarının Allah'ın hidayeti üzerinde olduklarını bilmesi ve onları inkâr etmemesi gerekir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 49-51).

Fasıl 19: Burada mizan yöntemine gelebilecek eleştirilere karşı müellif, niçin bu yöntemi benimsediğini ayet, hadis ve imamların sözlerinden gerekçeler ortaya koyarak zikretmiştir. Müçtehidin bir hükmü teşdid ya da tahfif etmesi onun heva ve hevesi ile değil ancak Şâri'nin işaret ettiği şekilde olduğu ifade edilerek bu tür hükümlere meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Yine bir imamın azimet ve ruhsata raci olan hükümleri zayıf ve kuvvetli bütün insanlara umumi olarak teşmil etmeyeceği üzerinde durulmuştur. Dinî hükümlerin tahfif ve teşdid üzere gelmesi ümmete rahmet olarak telakki edilmiştir. Burada şeraitin hükümlerinin ancak bütün hadislerin ve mezheplerin birbirine eklenmesiyle kemal bulacağı, bu kâmil olan şeraitten sadece bir hadisi ya da bir âlimin sözünü doğru kabul edenin ilminin nakıs olacağı ifade edilerek mezheplerin hükümlerinin dinin şemsiyesi altına girdiği ifade edilmiştir. Ve yine bütün hadislerin, eserlerin ve âlimlerin sözlerinin ancak tahfif ve teşdid ile açıklanabileceği ifade edilmiş ve kendisinin 933/1526 yılından bu yana bu görüşe sahip olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca mukallid imamının vefatından sonra sahih olduğu anlaşılan ve onun almadığı hadisler ile amel etmelidir. Bir de bu bölümde hata-isabet hadisinde geçen 'hata' kelimesinin ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Buradaki 'hata'nın müçtehidin içtihadının sonucunun hatalı olması manasında değil de hükmün delilinde hata etmesi şeklinde anlaşılması gerektiği ifade edilerek konuya farklı bir yorum getirilmiştir. Ayrıca burada dinin beş hükmünün tahfif ve teşdid ile ilişkisi ve semanın farklı mertebelerine müteallık oldukları ve bunun da hikmetleri olduğunun üzerinde durulmuştur (eş-Şa'rânî, 1980, s. 51-57).

Fasıl 20: Bütün müçtehitlerin görüşlerinde isabet ettiği ve bütün mezheplerin şeriatın ilk membaina bağlı olduğu tekrar vurgulanmıştır. Ayrıca bu görüşünü temellendirmek için 'Benim ashabım gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız kurutulursunuz.' hadisini de burada zikretmiştir. Yine Şa'rânî Allah'ın, şeriatın membaini görmeyi kendisine nasip ettiği zaman bütün mezheplerin kanallar hâlinde oraya aktığını gördüğünü ve kanalı en uzun mezhebin Ebû Hanîfe'nin mezhebi olduğunu bildirmiştir. Ve yine burada âlimlerle ilgili olarak her birinin mutlaka sahabeye dayanan bir silsilesi olduğundan ve âlimlerin müçtehitlerin bazı sözlerini sahabenin sözlerine bazı meselelerde takdim edebileceklerinden de bahsedilmektedir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 57-59).

Fasıl 21: Bu fasıl bir kimsenin müçtehitlerin musib olduğunu kavrayabilmesi için bir şeyhin elinde sülukunu tamamlaması gerektiği ve tarikata girmenin ehemmiyeti hakkındadır. Süluku nihayete eren kişi müçtehitlerin musib olduğunu görür ve gerçek manada ilerleme şeyhsiz olmaz (eş-Şa'rânî, 1980, s. 60-61).

Fasıl 22: Bu fasılda mizan yönteminin meşruluğunu göstermek üzere bu yöneme bazı dayanaklar getirilmiş, ayrıca muayyen bir mezhebe iltizam etmede darlık ve zorluk olmayacağı düşüncesine yer verilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 61-64).

Fasıl 23: Şa'rânî'nin bu fasılda öne çıkan düşüncelerini de şöyle ifade edebiliriz. Burada bir mezhebe bağlanmanın şeriatın ilk membaina kavuşamayanlar için gerekli olduğu, âlimin şeriatın kaynağına kavuşmasından sonra bir mezhebe bağlı kalmakla emrolunamayacağı zikredilir. Bir âlimin bir kavle bağlanıp diğeriyle amel etmemesi o kavli sakat ya da batıl görmek anlamına gelmez. Amel etmemesi ehli olmadığı için olabilir. Çünkü o kişi bu mer-tebede bütün imamların kavillerini şeriat-ı kübranın membaina bitişik olarak görür. Eğer bu aşamada bir mezhebe bağlı olduğunu gösteriyorsa bu ancak onun tahfif ve teşdid bakımından bağlı olduğu hükmün ehli olduğu içindir. Burada ele alınan bir başka konu ise Allah-u Teala'nın âlimleri vasıtasıyla Hz. Peygamber'den sonra da hüküm ihdas etmeye devam ettiğidir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 64-67).

Fasıl 24: Mukallit olan bir kişi sülukunu tamamlamadan bir mezhebe bağlı olmaktan men edilemez. Zaten böyle bir kişi sadece kendi mezhebinin içtihatla isabetli olduğunu düşünür. Şeriat tek mertebeymiş gibi bilir. Çünkü tek imama uymuştur. Hâlbuki diğer mezhepler de mizanın öbür tarafındadırlar. Müellif buradan da yine bütün imamların mezheplerini şeriatın tek kaynağından aldıkları sonucuna ulaşmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 67-70).

Fasıl 25: Din âlimlerinin sözlerine cidalsız, hilafsız, onlarla mücadele etmeden bağlanmak gerekir. Nitekim âlimler, peygamberimizin varisleridir ve peygamberden gelen her şeye inandık dememiz âlimlerin sözleri için de geçerli olmalıdır. Âlimler peygamberlerin yolu üzere ilerleyen insanlardır. Burada ele alınan bir diğer problem ise şimdiki zamanın insanlarından birinin daha müçtehit imam seviyesine çıkmasının mümkün olup olmayacağı meselesidir. Şa'rânî Kur'an'ın hükümlerinin nihayet bulmayacağı anlayışı ile bunu mümkün görmektedir. Fakat dört mezhep imamından başka günümüze kadar mutlak müçtehit ortaya çıkmadığı gerçeğini de ifade etmektedir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 70-73).

Fasıl 26: Bu fasılda mizan görüşünün meşru olduğunu gösteren vakıalardan birinin de alimlerin mezhepten mezhebe geçeni inkâr etmemeleri olduğu ifade edilmiştir. Lakin mezhep değiştirmek bir hususta kerih görülmüştür. O da kişinin çıktığı mezhebe dil uzatma, onu ayıplaması gibi ihtimallerin söz konusu olabileceğidir. Zira sık sık vurgulandığı üzere bütün mezhepler hakikate ulaştırıcıdır ve müçtehitler de içtihatlarında isabet etmişlerdir. Yine burada başka mezhebe geçişin üç şart ile caiz olduğu ve şartları anlatılmıştır. Örnek olması hasebiyle beğenmezlik yapmadan bir mezhepten başka bir mezhebe geçen âlimlerin de isimleri zikredilmiştir. Yine burada Şa'rânî, konu ile ilgili olarak bazı âlimlerin görüş ve münakaşalarına, bütün mezheplerin musib olduğu hakkındaki dayanaklara yer vermiştir. Bir de bu fasılda 'İmamlar Kureyşten'dir.' hadisindeki imamların halifeler manasında kullanılmış olduğunu söylemektedir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 73-79).

Fasıl 27: Bu fasıl genel olarak müçtehitlerden sadır olan sözlerin şeriatın dışına çıkmayacağı bu nedenle onunla amel edilmesinin gerekliliği hakkındadır. Müçtehit imamların makamlarının yüceliği, hakikat ve şeriatı aynı anda biliyor olmaları, ruhi keşiflerinde Hz. Peygamber ile birlikte buldukları gibi hususiyetleri anlatılmıştır. Yine burada ruhen keşifleri esnasında Hz. Peygamber ile bir araya gelen evliyaların isimleri zikredilmiştir. Bir mukallidinin mezhep imamının sözlerinden biri için tatmin olmayıp bu sözün delilini istemesi doğru değildir. O bunu onların sözlerine karşı su-i edep olarak telakki etmektedir. Ve yine müçtehitlerin ve onlara uyan büyük âlimlerin sözlerinin Resulullah'a ondan da Cebrail'e ulaştığı ifade edilerek sözlerinin önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Yine burada peygamberimizin mücmel ayetleri açıkladığı gibi hadislerdeki icmalî de müçtehitlerin açıklamasının bir vecibe oluşu ve icmalî olanın tafsil edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Böylelikle bu fasılda müçtehitlerin içtihatlarının menşei anlatılmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 79-85).

Fasıl 28: Burada bu eseri okuyan kişiye dokunacak fayda üzerinde durulmuştur. Ruhsat ile amel eden kişi, ruhsat ile amelîn meşru olduğunu bileceği için ibadetleri hakkında hasıl olabilecek şüphe ihtimalini izale edecek ve kalbi mutmain bir şekilde olacaktır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 85).

Fasıl 29: Bu fasılda, bütün mezheplerin ve müçtehitlerin sözlerinin şeriat-ı kübrada birleştiği resimlerle tasvir edilmiştir. Ayrıca burada fıkıh ve tasavvuf imamlarının hepsinin kendisine uyanlara ahirette şefaathçi olacağı da zikredilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 86-92).

Fasıl 30: Burada, şeriata şeriatından olmayan bir şey eklemek korkusuyla bütün müçtehitlerin kendi reyleri ve şahsî görüşlerini söylemekten son derece kaçındıkları ve bu nedenle müçtehitlerin sözlerinin Kur'an'a ve sünnete aykırı olmadığı üzerinde durulmuştur. Re'yin zemmedilmesinin sınırı; Allah'tan ve Resulullah'tan sabit olan şeriatın kaidelerinden çıkmak olarak ifade edilmiştir. Şeriat üç kısma ayrılmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 92-94).

Fasıl 31: Burada, bir önceki fasılda izah edilen re'yin zemmedilmesine dair Hz. Peygamber'den, sahabeden, tabiinden ve tebeu't-tâbiinden bildirilen sözler aktarılmıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye sadece re'yi ile hüküm verdiğini söyleyenlerin haksız olduğu bildirilip şeriatın zahirine uymayan her türlü re'yden kaçınan müçtehitlerin ilkinin Ebû Hanîfe olduğu vurgulanmıştır. Yine dinde açıkça haram ya da vacip olduğu bildirilmeyen hükümleri, müçtehitlerin delil ve karinelere dayanarak bazen de keşifle çıkardıkları, sadece re'yleriyle üretmedikleri de anlatılmıştır. Ebû Hanîfe'nin de sünnet ile amel etmeye verdiği önemi gösteren ifadeleri zikredilmiş onun meşveret usulü ile hüküm bina ettiği üzerinde durulmuştur (eş-Şa'rânî, 1980, s. 95-100).

Fasıl 32: Bu fasılda re'yin kötülenmesine dair İmam Mâlik'in bildirdikleri ele alınmıştır. Ayrıca İmam Mâlik'in mezhebinin şeri sınırlar içerisinde durduğu, Şa'rânî'nin onun hakkında gördüğü bir rüya neticesinde sabit kılınmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 100).

Fasıl 33: Bu fasıl, İmam Şafii'den re'yin zemmedilmesine dair nakledilen haberleri bildirir. Buradaki ondan geldiği ifade edilen sözleri incelediğimiz zaman kişiyi re'yi ile Resulullah'ın emrine muhalif olmaktan sakındırmaya çalıştığını ve sünnet ile amel etmeyi ön planda tuttuğu sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca burada, onun sahabe ve tâbiinin sözlerini de üstün gördüğü ve Ebû Hanîfe'ye karşı da edep ve tazim içerisinde olduğu anlatılarak imamların kendi arasında birbirlerine karşı edepli oluşları göz önünde bulundurularak kişinin bir delili olmaksızın imamına karşı taassup ve inatçı olmaktan sakınması gerektiği sonucuna ulaşılmaya çalışılmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 101-104).

Fasıl 34: Burada öncelikle Ahmet b. Hanbel'in re'yi ile amel etme hususundaki görüşleri aktararak diğer müçtehitler gibi teşri bildiren beyanlarda bulunmadığı, hüküm istinbatını Kitap ve sünnetle takyit ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu fasılda İmam Ebû Hanîfe'nin 'sahib-i rey' olmasından dolayı fazlaca tenkit edildiği için onu tenkit edenlere cevap niteliğinde Ebû Hanîfe'yi tanıtan bir bölüm yer almaktadır. Burada öncelikle Ebû Hanîfe'nin ilminin derinliği, bütün sözlerinin ve işlerinin Kitap ve sünnete dayandığı, hadisi kıyastan önce tuttuğu, mezhebinin delillerinin sahih oluşu, dinde kolaylığı ve ihtiyatı gözetici oluşu açıklanmıştır. Yine burada İmam-ı Âzam'ın verası, ibadetleri, iffeti ve diğer iyi hasletleri de aktarılmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 104-124).

Fasıl 35: Bu fasılda, âlimlerin Resulullah'ın varisleri oldukları için ahkam vazedebilecekleri kısaca ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 124).

Fasıl 36: Şa'rânî bu fasılda, Mîzan'ı telif etmeden önce mütalaa ettiği kitapları bildirmektedir. Bunları; ezberleyip âlimlere ezber olarak arz ettiği kitaplar, âlimlerden şerhini okuduğu kitaplar ve kendi başına mütalaa edip zor yerlerini anlamadığında âlimlere başvurduğu kitaplar olarak üç kısımda incelemiştir. Buradan onun okuduğu kitaplar ve hocaları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 124-129).

Fasıl 37: Şa'rânî burada mizan yöntemini çeşitli hadislerle uygulayarak onların tahfif ve teşdid mertebelerine raci olduklarını göstermeye çalışmıştır. Burada yaklaşık otuz hadis örneği üzerinde bu yöntemi temellendirmeye çalışmıştır. Mesela, Buhârî'nin bildirdiği "Sizden Cuma'ya gelen gusül etsin." hadisi ile Beyhâkî'nin merfuan bildirdiği "Bir kimse Cuma günü abdest alırsa ne ala, karşılığında bir farz sevabı alır, eğer gusül ederse bu daha efdaldır." hadislerinin birincisinde teşdid; ikincisinde tahfif olduğunu söylemiştir. Buna göre birincisi kokusu ile insanlara eziyet veren kimseye; ikincisi ise kendinde kötü bir koku bulunmayan kimseye hamledilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 129-137).

Fasıl 38: Burada namaz konusundaki hadis, haber ve eserlerden mizanın tahfif ve teşdid mertebesine raci olanlara örnekler getirilmiştir. Mesela Resulullah'ın "Ezanı ancak abdestli olan okur." hadisi ile Hz Âişe'nin bildirdiği 'Resulullah (sav), her an Allah'ı zikrederdi.' hadislerinin ilkinde teşdid; ikincisinde tahfif olduğunu söylemiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 138-151).

Fasıl 39: Burada zekât ile ilgili olan hadislerden tahfif ve teşdide örnekler verilmiştir. Mesela, Beyhâkî'nin Hz Ömer'den bildirdiği "Yeşillik ve sebzelede zekât yoktur." hadisi ile Müslim'in bildirdiği "Yağmur suyu ve akarsu ile beslenenlerin hepsinde zekât vardır." hadislerinden birincisinde tahfif ve ikincisinde teşdid olduğu ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 151-154).

Fasıl 40: Burada oruç hakkında varit olan hadislerdeki tahfif ve teşdide örnekler verilmiştir. Mesela Beyhâkî'nin Hz. Âişe'den bildirdiği "İtikâf ancak oruçla olur." rivayeti ile İbn Ömer'den merfuan bildirdiği "İtikâf edenin oruçlu olması şart değildir ancak mutekif orucu kendi üzerinde gerekli kılar." hadislerinin birincisinde teşdid; ikincisinde tahfif olduğunu söylemiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 154-156).

Fasıl 41: Burada hac konusunda bildirilen hadislerden tahfif ve teşdide örnekler verilmiştir. Mesela Müslim'in Esmâ binti Ebû Bekir'den bildirdiği "İhram olarak usfurla boyanmış renkli elbise giyerdi, içinde zaferan yoktu." rivayeti ile Ebû Dâvud'un bildirdiği "Resulullah'ın huzuruna bir kadın geldi. Üzerinde koyu usfurla boyanmış bir elbise vardı. "Ya Resulallah, ben hacca bu ihram ile gitmek isterim." dedi. "Başka elbisen var mı?" buyurdu. "Hayır" dedi. "O hâlde bununla ihrama gir" buyurduğu hadislerin birincisinde tahfif, ikincisinde teşdid olduğu bildirilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 157).

Fasıl 42: Burada bey' (alışveriş) konusunda bildirilen hadislerden mizanın tahfif ve teşdid mertebelerine raci edilen örnekler verilmiştir. Mesela Buhârî'nin bildirdiği, "Ücret aldıklarınızdan en uygunu Allah'ın Kitabı'dır." ile Beyhâkî'nin İbn Samed'ten bildirdiği "Bir kimseye Kur'an okumasını öğrettim. Bana bir yay hediye etti. Bunu Resulullah'a arz ettim, 'Boynuna ateşten bir tasma asılmasını istersen onu kabul et.' buyurdu." hadislerinin birincisinde tahfif, ikincisinde teşdid olduğunu söylemiştir. Bu hadislerden ilkini fakir için ikincisini de ibadet için böyle dünyalığa ihtiyaç olmadığı için zengine hamledilmesi gerektiği ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 158-166).

Fasıl 43: Bu son fasılda ise cirâh yani yaralamalar ve fıkıhın diğer konuları hakkındaki hadislerden tahfif ve teşdide örnekler verilmiştir. Mesela Beyhâkî'nin merfuan bildirdiği "Dinini değiştireni öldürünüz." yani hemen öldürünüz hadisi ile Hz. Ali'nin bildirdiği "Üç defa tövbe etmesi istenir, tövbe etmezse öldürülür." hadislerinden birincisinde teşdid; ikincisinde ise tahfif olduğu ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 167).

İmam Şa'rânî, aralarında tenakuz varmış gibi görünen hadisleri buraya aldığını kalan diğer hadislerin ise kabul edilmesinde imamlar arasında icma olduğunu ifade etmiştir. Ancak burada zihinlere Şa'rânî'nin tahfif ve teşdid açısından neden sadece hadisleri ele aldığı, bu yöntemi ayetlere uygulamadığı sorusu gelmektedir. Bunun yanıtını ise Şa'rânî şöyle açıklamaktadır: ayetlerde hatta ayetlerin harflerinde, harflerin bir noktasında dahi insanların muttali olamayacakları kadar ilim ve hüküm bulunmaktadı ve o bu ayetlerdeki mücmelleri açıklayıcı olarak hadislerin varit olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada o, Mîzânu'l-Kübra'yı

sadece din imamlarına inkâr kapısını kapatmak için yazdığını hatırlatarak hadislerdeki tahfif ve teşdidin anlaşılmasını kafi görmektedir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 171).

Şa'rânî eserinin bu ilk bölümünde bizlere mizan yöntemini açıklamış, onu temellendirmek için dayanaklarını bulup ifade etmiştir. Eserin ikinci bölümünde ise mizan yöntemini fıkıhın baplarına uygulayarak müçtehit imamların kavillerinin arasını birleştirmeye çalışmıştır:

'Mizan' Prensibinin Uygulanışı

Şa'rânî, mizan teorisinin pratikteki yansımaları eserinin ikinci bölümünde oluşturduğu fıkıh baplarında göstermek istemiştir. Buradaki konular klasik furu fıkıh kitaplarında olduğu gibi ibadat-muamelat-ukubat çerçevesi ve sırası içerisinde işlenmiştir. Burada kitapta ele alınan 'mizan' düşüncesini kavramaya vesile olması açısından ve diğerlerine örneklik teşkil edebileceği kanaatinde olduğumuz üç konuyu tanıtmakla yetineceğiz:

Bâbu'l-İtikâf

Öncelikle itikaf konusunda imamların ittifak ettiği meseleler ifade edilmiştir. Bunlar; itikafın meşru oluşu ve Allah-u Teala'ya yakınlık ifade ettiği, hükmünün müstehap olduğu, kadir gecesini aramak için ramazanın son on gününde yapılmasının efdal oluşu, itikafın ancak niyetle sahih olacağı hususlarıdır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 404). Daha sonra icma edilmiş hususları zikreder. İtikafta olanın abdest bozmak ve abdest almak gibi zaruri ihtiyaçları için dışarı çıkabileceğinin caiz olduğu, cuma kılınmayan bir mescitte itikafa girmişse cuma namazı için cuma kılınan mescide gitmesinin vacip olduğu, geceye kadar susmanın mekruh olduğu, itikafta olanın namaz kılmasının, Kur'an okumasının ve zikretmesinin müstehap olduğu, alışveriş etmemesi ve hiçbir sanatta meşgul olup para kazanmaması hususlarında icma olduğunu söylemiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 404). Daha sonra itikaf konusundaki ihtilaf edilmiş meselelere geçmiştir. Burada konu ile ilgili ihtilafı on üç mesele ele alınmıştır. Onlardan bazıları örnek olarak verecek olursak;

- Üç imama göre kadir gecesini ramazan ayı içindedir. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre kadir gecesini bütün sene içindedir. Şa'rânî, ilk görüşün teşdid ikincisinin tahfif bildirdiğini söyleyerek mizanın iki mertebesine raci olduğunu ifade etmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 405).

-İmam Mâlik ve İmam Şafii'ye göre itikaf mescitte olur, Ebû Hanîfe'ye göre ancak cemaatle namaz kılınan mescitte olur. Ahmet b. Hanbel'e göre ise ancak cuma kılınan mescitte olur. Burada ilk görüşün tahfif, ikinci ve üçüncü görüşlerin teşdid üzere olduğu ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 406).

- Şafii'ye göre kadının namaz kılmak için evinde ayırdığı bir odada itikaf etmesi caiz olmaz. Ebû Hanîfe ve Şafii'nin kavli kadimine göre kadının itikafının efdali, evindeki mescidinde olandır. Hatta bundan başka bir yerde itikaf etmesi mekruhtur. Birincisi görüşte teşdid, ikinci görüşte tahfif vardır. Birinci görüşün vechi sünnete ittibadır. İkinci görüşün vechinin ise

kadınların evlerindeki mescitte itikaf etmelerinin onlar için fitneden korunmak için örtü kabul edildiği ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 406).

- Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed'e göre oruçsuz itikaf caiz değildir. Şafii'ye göre ise caizdir. İlk görüş teşdid bildirip itikafta yiyip içtikleri zaman kalplerindeki cem'iyyetin zayıfladığı küçüklere mahsus olduğu, ikinci görüşün ise oruçlu olmadıkları zamanda da kalpleri Allah Teala ile cem'iyyette olabilen büyüklere mahsus olup tahfif bildirdiği ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 407).

Faiz Bahsi

Öncelikle üzerinde icma ve ittifak edilen hususlar ifade edilmiştir. Bunlar; faizin haram olduğuna dair nas ile sabit olan maddelerin altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, üzüm ve tuz şeklinde oluşu, altının altınla ya da gümüşün gümüşle değişiminin eşit ve aynı anda değiştirilmesi gerektiği sonra ödemenin haram olduğu ancak buğday, arpa, hurma ve tuzun aynı anda farklı miktarlardaki değişimin caiz olduğu hususlarıdır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 472). Şa'rânî daha sonra ihtilaf olunan meseleleri ele almıştır. Burada beş hususa değinmiştir. Burada sadece bazıları örnek olarak gösterilecektir:

- Bu ihtilaf illeti tespit etme hakkındadır. Şafii'ye göre altın ve gümüşteki faizin haramlık illeti, semen ya da semen cinsinden olmalarıdır. Ebû Hanîfe'ye göre tartı ile satılmalarıdır. Bu yüzden diğer tartı ile satılanlarda da faiz olur. Buğday, arpa, hurma ve üzümün faizlik illeti ise Şafii'nin sonraki içtihadına göre yiyecek olmalarıdır. Eski içtihadına göre yiyecek olup ölçü ve tartı ile satılmalarıdır. Zahirilere göre faizin illeti yoktur, faiz sadece nas ile bildirilenler üzerine terettüp eder. Ebû Hanîfe'ye göre ölçüyle satılmalarıdır. Mâlik ise illeti önemli gıdalardan oluşlarına bağlamıştır. İmam Ahmed'den iki rivayet vardır: biri Şafii'nin diğeri de Ebû Hanîfe'nin sözü gibidir. Burada bu görüşlerin tevcihi ile ilgili olarak ehli katında zahir oldukları ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 472).

- Bu ihtilaf da üç imamın saf olmayan karışım hâlindeki dirhemleri ya da gümüş paraları bir-biri karşılığında satmanın caiz olmadığı görüşü ile Ebû Hanîfe'nin "Gümüşe alışım yapılan madde az ise caiz olur" görüşü arasında vakidir. Şa'rânî, birinci görüşün teşdid ifade edip vera ehline mahsus olduğunu ikincisinin ise tahfif bildirip avama mahsus olduğunu ifade etmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 472).

Kitâbu'n-Nikâh

Burada da öncelikle imamların icma ve ittifak hâlinde oldukları meseleler bildirilmiştir. Bunlar; nikâhın şeri bir akit oluşu, zinadan korkan için müstehap olduğu ve bu noktada hacdan, cihattan, namazdan, oruçtan, nafile ibadetlerden efdal olduğu, kişinin evleneceği kızın yüzünü ve avuçlarını görmesinin sünnet olduğu, nikâhlanılacak kişinin dengi olması ve nesep bakımından mahrem akraba olmaması gibi hususlardır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 533). Daha sonra imamların ihtilaf ettikleri görüşlere geçilmiştir. Şa'rânî burada yirmi dokuz meseleye yer vermiştir. Bazılarını örnek olarak gösterecek olursak;

- Üç imama göre yetimi bülüğundan önce babadan başka velisi menfaat varsa evlendirebilir. Şafii'ye göre ise bu caiz değildir. Burada görüşlerin ilkinin muhaffef, ikincisinin müşeded olduğu ifade edilmiştir. İlk hüküm, görüşü güvenilir veliye ikincisi ise görüşü güvenilir ve tam olmayan veliye raci edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 534).

- Üç imama göre nikâh ancak şahitle sahih olur. Mâlik'e göre şahit olmadan da sahih olur. Ancak muteber olan herkese duyurmak ve gizli rızalaşmayı terktir. Birinci görüşün müşeded olup akitten sonra inkârdan emin olunmayana ikinci görüşün ise muhaffef olup sıdk ve vera ehline hamledileceği ifade edilmiştir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 538).

- Şafii ve Ahmed'e göre nikâh ancak adil iki erkek şahitle sabit olur. Ebû Hanîfe'ye göre bir erkek ve iki kadınla ve fasıkların şهادetiyle de akdedilmiş olur. Böylelikle birinci görüşte teşdid, ikinci görüşte ise tahfif olduğu ifade edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin görüşünün tevcihini şöyle ifade etmiştir. Mali tasarruflara kıyasen kadının da şahitliği kabul edilir ve nikâhın duyurulması fasıklarla da hasıl olabilir (eş-Şa'rânî, 1980, s. 538).

Şa'rânî eserini Hatime isimli bir bölüm ile nihayete erdirir. Burada mizan yönteminin tatbik edilmesini gösterdiği ikinci bölümde yer alan fıkhi konu ve hükümlerle mükellef oluşumuzun hikmetini Hz Adem'in yasak meyveden yemesinin kefaretinin cennetten çıkarılmakla ödemesine benzeterek kulların da ihtiyaçtan fazla yemek yemeleri ile ilişkilendirir. Bu görüşünü tek tek fıkhi meseleler üzerinde göstermeye çalışmıştır. Bu şekilde insanın midasını ne kadar çok doldurursa o kadar gaflete düşeceğini temellendirmeye çalışmıştır (eş-Şa'rânî, 1980, s. 687-708).

Sonuç

Görüldüğü üzere çok zengin bir içeriğe sahip olan el-Mizânul-Kübra yalın bir ilm-i hilaf kitabı olmasından öte hilafiyata karşı durmak üzere yazılmış bir eserdir. Şa'rânî, kendisi Şafii olmasına rağmen diğer mezheplerin de hakikate ulaştırıcı olduğunu ifade etmiş, mezhep imamlarının hepsini ayrı ayrı methetmiş ve hepsi ile amel etmenin caiz olduğunu savunmuştur. İhtilafların aslında ümmet için rahmet olduğunu vurgulayarak eserini kuşatıcı bir bakış açısıyla oluşturmuştur.

İki bölümden oluşan eserin ilk bölümü 'mizan' prensibi, mezhepler ve taklit hakkındaki görüşlerini açıkladığı için daha çok teorik, ikinci bölümü ise pratik vasıflıdır. Kitabın asıl telif sebebinin okuyucuya ikinci bölümdeki fıkhi meselelerin dört mezhebe ait görüşlerinin anlatılmasının olmadığını bunun tali bir sonuç olduğunu, mizan yönteminin pratiğe nasıl yansıdığını ve kuşatıcılığını göstermek olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserin, ilk bölümde tasavvufi hâllere, marifet ehli bir şeyhin elinde süluk etmeye ve dindarlık boyutuna yapılan atıflardan dolayı, tasavvufi karakterde olduğunu söyleyebiliriz. Yine birinci bölümde bir cem ve telif yöntemi olarak 'mizan'ın hadislere uygulanışı ile ilgili olan fasılların da 'muhte-

lefu'l-hadis' ilmine konu olabileceğini bu yüzden de eserin sadece fıkhi öneminden bahsetmenin yetersiz olacağını ifade edebiliriz. Eserin içtenlikli üslubunun muhatabında derin tesirler bırakmasından dolayı bir nasihat yönünün olduğu da söylenebilir.

Mizan teorisinin tahfif ve teşdid ayırımına bakacak olursak Şa'rânî'nin insanları avam (halk) ve âlim (havas) şeklinde bir tasnife tabi tuttuğunu görmekteyiz. 'Teşdid'e raci olan hüküm evladır ve zorlayıcıdır aynı zamanda vera ve takva ehlinindir. 'Tahfif'e raci olan hüküm ise hilaf-ı evladır ve hafiflik ve kolaylığı ihtiva eder. Bu da zaruret ehli ile avamındır.

Müştehit ve mukallit ayırımının sonuçları hakkında da teslimiyet hususunun öne çıktığını söyleyebiliriz. Yani mukallit cehaleti dolayısıyla hem ilim hem de keşf sahibi imamını eleştirmeksizin mezhebine bağlı olmalıdır. Buradan Şa'rânî'nin ilmin yanında mükâşefeye de önem verdiği, hakikat ve şeraitin uyumunu savunduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Eserde, özellikle ilk bölümünde yer verildiği şekliyle rey ile amel konusunda ihtiyatlı bir tutum içinde olunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 're'yin zemmedilmesi' üzerinde durularak re'y ile dinde nifaka yol açabileceği düşüncesiyle ancak icma vaki olduğu durumlarda ve zaruret zamanında amel edileceği esas alınmıştır. Bu ise onun 'mizan' yani dengede kalma prensibinin bir uzantısı olarak açıklanabilir.

İmam Şa'rânî'nin mizan teorisi; bir rivayetin görünüşte çelişki arz etmesine sebep olan faktörlerin hiçbirisinin üzerinde durmaması nedeniyle her zaman için geçerli olamayacağı ifade edilerek eleştirilmiştir. Bununla birlikte hem Kitâbu'l-Mizan'ın hem de 'mizan teorisi'nin İslami ilimlere katkısının büyük olduğunu, kişiye ihtilaflı fıkhi hükümleri yorumlama noktasında bakış açısı kazandıracağını çok rahatlıkla ifade edebiliriz. Ayrıca otuz altıncı fasıla baktığımızda da Şa'rânî'nin çok ciddi bir ilmî birikime sahip olduğunu, onun ilmine güvenilir hem şeriat hem de bir hakikat âlimi olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

eş-Şa'rânî, A. (1980). *Mizanu'l-kübra* (2 Cilt) (Çev. F. Meyan). İstanbul: Berekât Yayınları.

Kaplan, H. (2010). Şar'ânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. XXXVIII, s. 347-349). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.